

Vicente i Izquierdo, Manuel

L*a Tramontana* (1881-1896), periòdic
vermell escrit en català

La Tramontana és la gran obra de Josep Lluas i Pujals, personatge singular i líder més carismàtic del moviment anarcosocietari dels anys vuitanta i dels primers noranta del segle XIX, el qual, des de la tribuna del seu setmanari, va bastir ponts de contacte a tots els moviments que defensaven les idees més avançades de l'època i que tenien dos enemics comuns: l'Estat i l'Església.

Sempre hom ha destacat de *La Tramontana* la seva llarga durada —setze anys i 717 números— i el fet d'ésser escrita totalment en català, dues característiques molt inusuals per a una publicació que tradicionalment ha estat qualificada d'anarquista.¹ Ara, si ens endinsem en l'anàlisi del seu contingut i en el coneixement de qui eren els qui hi escrivien, ens adonarem que es fa difícil trobar un adjectiu que, en termes absoluts, defineixi *La Tramontana*. Catalanisme, republicanisme, lliurepensament, maçoneria, anarquisme i anticlericalisme es donen cita a les seves columnes i la converteixen en el millor exemple d'aquest aiguabarreig que configuraven els moviments d'oposició a la Restauració a Catalunya. Aquesta barreja ideològica és el que li dona

1. En aquest sentit, FRANCISCO MADRID a la seva tesi doctoral *La prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la Iª Internacional hasta el final de la Guerra Civil*, UB, 1989, diu que dels periòdics anarquistes publicats a Catalunya i al País Valencià «exclusivamente en catalán se publicaron una mínima porporción, aproximadamente un 3%». Igualment, en la seva rigorosa i utilíssima catalogació no trobem cap més periòdic de tendència anarquista del segle XIX que tingui una vida més llarga que *La Tramontana*.

originalitat i la converteix en una eina indispensable per a conèixer el tram complex dels diferents grups catalans que rebutjaven l'Estat de la Restauració. Amb tot, si insistim en la recerca d'una qualificació que ens defineixi *La Tramontana* al llarg de la seva prolongada singladura, ens decantaríem a considerar-la, sobretot, una publicació lliurepensadora, entenent el lliurepensament més com a mètode capaç d'aglutinar i de mobilitzar amplis sectors de les classes populars que no pas com a doctrina. De tota manera, *La Tramontana* va tenir una continuïtat tan inusualment extensa, que resulta impossible fer una anàlisi atemporal del seu contingut ideològic. Durant tots aquests anys, Josep Lluнас, des de la tribuna del seu setmanari, va elaborar un pensament propi que es desenvolupa a partir del contacte amb la pràctica revolucionària i els diferents esdeveniments polítics i socials que succeïen al seu voltant. A més a més, com ja hem dit, des de les pàgines de *La Tramontana* es defensaven les idees de tots els moviments liberals de l'època, ben barrejades sota l'aixopluc del lliurepensament i de l'anticlericalisme. I, com que aquesta relació dialèctica hi era canviant i no sempre es van carregar les tintes al mateix tinter, s'imposa la necessitat d'un estudi ampli i evolutiu del seu contingut que tingui en compte a cada moment la realitat concreta en què surt el periòdic. Dit això, i tenint en compte les limitacions d'espai fixades per l'organització del Congrés, en aquesta comunicació ens deslliurem d'aquesta tasca compromesa —que no renunciem a continuar—² d'esbrinar en profunditat el contingut ideològic del periòdic i ens dedicarem fonamentalment a l'examen de les característiques de la vida pròpia del setmanari comparant-lo amb la premsa coetània, resseguint-ne la trajectòria —amb les seves vicissituds, polèmiques, denúncies i suspensions—, coneixent-ne els redactors i els col·laboradors, la implantació, els problemes de finançament i distribució, la influència i la transcendència, els aspectes estètics i literaris...; és a dir, tot allò que li donà una personalitat específica.

La Tramontana, encara que amb unes idees més radicals, presenta unes característiques semblants a les d'un bon nombre de periòdics de l'època que utilitzaven per a la seva crítica política i social un agut to satíric i humorístic, al mateix temps que conreaven amb generositat alguns gèneres literaris, com ara l'article de costums —de vegades dividit en uns quants lliuraments— i, sobretot, les composicions en vers —cançons,

2. Aquest curs presentaré a la UAB un treball de recerca titulat «*La Tramontana*». Periòdic lliurepensador (1881-1896) i tinc en marxa la meua tesi doctoral, titulada *Josep Lluнас i Pujals i l'oposició a l'Estat de la Restauració. Entre l'anarquisme i el nacionalisme català*.

sonets, epigrames, etc. En aquest sentit, *La Tramontana*, que recull l'experiència de setmanaris com *La Campana de Gràcia* o *L'Esquella de la Torratxa*, no és un cas únic: *La Rambla*, *La Pubilla*, *Lo Rector de Vallfogona*, *Lo Nunci*, *La Tomasa*, *La Cigala*, *La Bomba*, *En Banyeta*, *La Barretina*, *La Honorata*, *La Gramalla*, *La Rondalla*, *La Cotorra* i tants d'altres van aparèixer en l'últim quart de segle. Tots escrits en català, van tenir la transcendència d'incorporar la cultura popular a la cultura catalana, que fins aleshores s'havia mogut en un terreny literari elitista. Aquesta eclosió de la premsa catalana fou un fenomen lligat al sorgiment d'una cultura popular catalana que es desenvolupava als ateneus, a les societats obreres i als cercles republicans. La identificació de premsa feta en català amb la defensa de les idees més liberals d'aquella època és un fet.³

Totes aquestes publicacions catalanes van tenir una vida efímera. Només aquelles que tenien al darrera una empresa editorial força solvent —cas de *La Campana de Gràcia* o *L'Esquella de la Torratxa*, amb l'editor I. López— podien superar les traves de tota mena que n'impedien la llarga durada. *La Tramontana* en fou una excepció: aconseguí sobreviure durant un bon nombre d'anys, des de 1881 fins a 1896, amb algunes interrupcions degudes a denúncies, a sancions o a la suspensió de les garanties constitucionals. Per assolir-ho, va comptar amb un home com Josep Lluнас —bon coneixedor de la professió i de l'ampli públic al qual s'adreçava— i amb un grup brillant de redactors i col·laboradors, autèntics mestres a l'hora d'apropar-se a l'auditori més popular amb un llenguatge col·loquial i humorístic que tant agradava. Tanmateix, per a consolidar la publicació durant els primers anys, va ser definitiu tenir al darrera una empresa com la tipografia La Academia.

La Academia era un taller tipogràfic situat a la ronda de la Universitat, número 96, de Barcelona,⁴ que havia estat fundat per Evarist Ullastres l'any 1879. Aquest bisbalenc, membre del Centre Federalista i del Consell Regional del Partit Federal, era un d'aquells republicans oberts a totes les idees radicals i progressistes que mante-

3. Josep M. Figueres, per al període 1870-1899, té comptabilitzats setanta-vuit títols de publicacions satíriques de crítica política i literària escrites en català només a Barcelona: *La premsa catalana*, Barcelona, 1989.

4. A partir d'abril de 1883, l'adreça és ronda de la Universitat, número 6. *La Tramontana*, núm. 97, 27.4.1883.

nien estretes relacions amb tota mena de lliurepensadors. Al seu taller van treballar la majoria dels dirigents anarquistes de l'època: Josep Lluas, Antoni Pellicer, Anselmo Lorenzo, Pere Esteve, Josep Vives, Eudald Canibell, Lluís Gili, Jaume Torrents i Rafael Farga Pellicer, que era el gerent i mestre de tots aquests valuosos tipògrafs i publicistes. Dels tallers de La Academia sortiren publicacions com *L'Escut Català* (1879), *Diari Català* (1879), *Lo Tibidabo* (1879), *La Veu de Catalunya* (1879), *La Il·lustració Catalana* (1880) i *L'Avens* (1882); anarquistes com *El Productor* (1887), *Acracia* (1886), *El Noógrafa* (1882) i *La Asociación* (1883), òrgan dels obrers tipogràfics de Barcelona; publicacions republicanes com *El Federalista* (1885); periòdics lliurepensadors com *La Luz* (1886); llibres de història política tan importants com *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX* (1882), treball col·lectiu dirigit per Justo Pastor de Pellico, pseudònim de Rafael Farga Pellicer, o *Pi y Margall y la política contemporánea* (1886), d'Enrique Vera; la publicació dels treballs del *Segundo Certamen Socialista* (1890) i una llarga llista d'obres menors, que són una bona mostra del paper cabdal que va tenir aquest centre tipogràfic en la propagació de les idees més avançades, del qual encara ens manca un estudi en profunditat tot i que en unes quantes ocasions hom n'ha apuntat la importància.⁵

Josep Lluas va entrar a treballar a La Academia des del mateix moment que es va instal·lar l'establiment. Hi compaginava les seves tasques de caixista tipògraf amb l'activitat periodística, que ja no deixà mai més. Des del 23 d'octubre de 1880, treia a Sants un setmanari titulat *La Teula*, que era imprès a la impremta de Lluís Tasso però que, a partir del número 3 (5.11.1880), va passar a la tipografia La Academia. Aquesta publicació, que més tard (26.12.1880) passà a denominar-se *La Teula Barcelonina*, és un precedent clar de *La Tramontana*.⁶ Portava el subtítol de *Periòdic escrit amb sal i vinagre que prendrà el Sol cada vuit dies al menys*. En total es van publicar vuit números de *La Teula* i cinc de *La Teula Barcelonina*, dels quals destaquem el to força an-

5. Per a La Academia, vegeu Max NETTLAU, *La Première Internationale en Espagne (1868-1888)*, Dordrecht, 1969; Enric OLIVE, «"La Tramontana", periòdic vermell (1881-1893), i el naturalisme (?) de Josep Lluas i Pujals», *Estudios de Historia Social*, núm. 28-29, Madrid, 1984; Pere GABRIEL, «Anarquisme i catalanisme», a: *Catalanisme. Història, política i cultura*, Barcelona, 1986.

6. Gimnàstich, pseudònim de Lluas, recorda al número 4 (16.1.1882) de *La Sardana* —títol que va substituir *La Tramontana* durant una llarga suspensió— «que l'any passat, per aquesta mateixa diada, vaig voler escriure un article sobre el mateix tema [els Reis] en *La Teula*, periòdic que publicàvem quatre gats». Segons Joan GIVANEL, *Publicacions periòdiques barceloneses escrites en català des de 1879 a 1918*, Barcelona, 1920, el nom a favor del qual el Govern Civil concedí l'autorització de *La Teula* i *La Teula Barcelonina* és el de Josep Lluas.

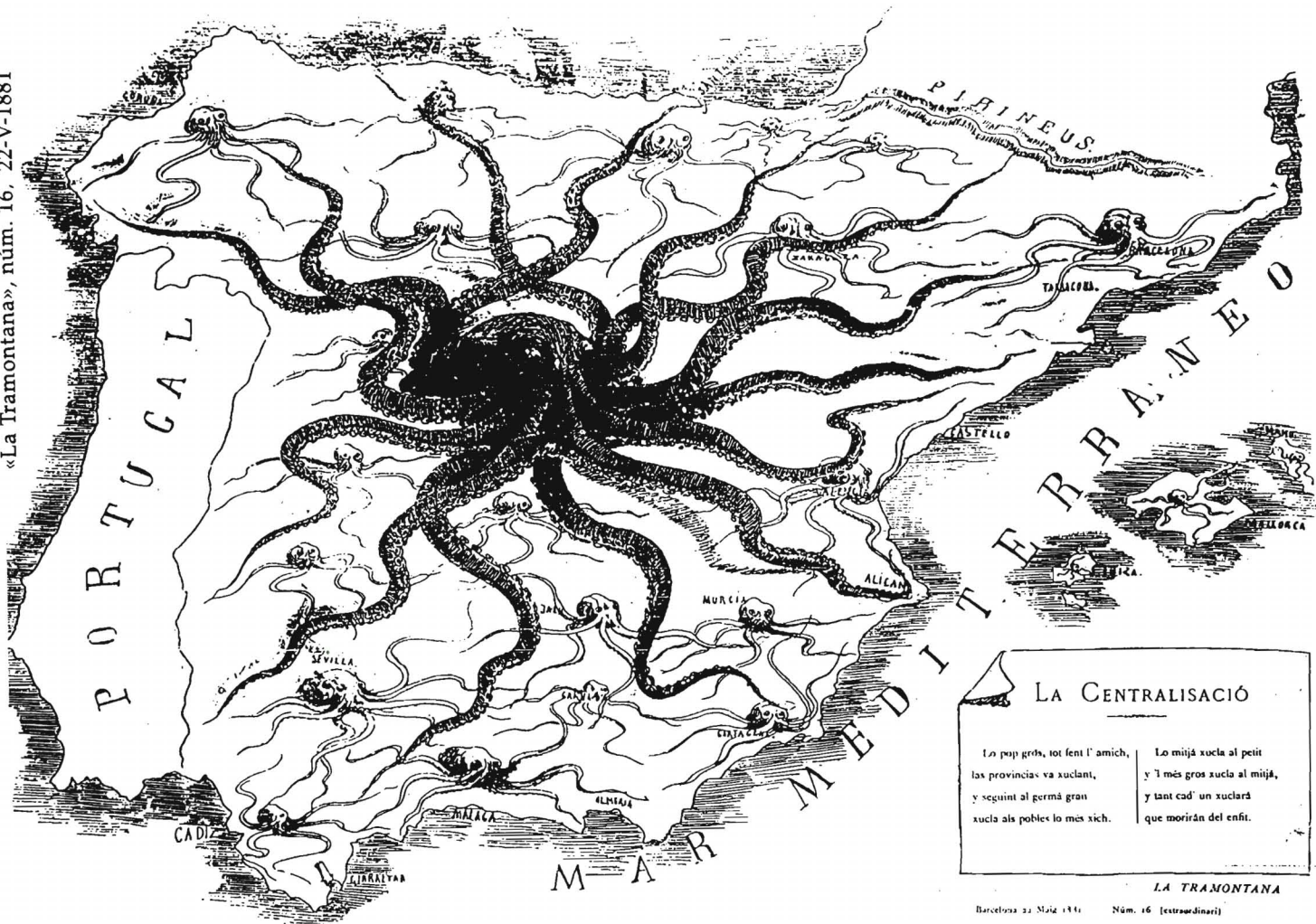
PERIÒDICH VERMELL

:: SALUT PÚBLICA :: INTERESSOS POPULARS :: ARTS Y LLETRES ::

DOS QUARTOS • LO NÚMERO • SUELTO • TRIMESTRE EN ESPARTA VUYT KRAIS • LO NÚMERO • EL TOME DOS QUARTOS • UNIÓN • OBTAL • SETE • RALS • TRIMESTRE • NÚMERO • SUELTO • DOS QUARTOS

REDACCIÓ Y ADMINISTRACIÓ: Ronda de l' Universitat, 96. BARCELONA

LOS COLABORADORES • NO • SON • SOLIDARIS • EN • LO • QUE • AFIRMACIONES • HECHAS • EN • LOS • ESCRITOS • FIRMADOS • POR • ELLOS • SOLOS • LA • REDACCIÓ • ES • RESPONSABLE • DE • LOS • QUE • NO • VA • FIRMAT

LA CENTRALISACIÓ

Lo pop gros, tot fent l'amich,
 los provincias va xuclant,
 y seguint al germá gran
 xucla als pobles lo mes xich.

Lo mitjá xucla al petit
 y 'l més gros xucla al mitjá,
 y tant cad' un xuclará
 que morirán del enfít.

LA TRAMONTANA

ticlerical i catalanista i l'estil mordaç i satíric.⁷ A les seves pàgines trobem ja un bon grapat de les firmes que més endavant col·laboraren en els primers anys de *La Tramontana*. L'últim número va sortir el 21 de gener de 1881 perquè, a causa d'un article titulat «Els Reis», aparegut al número 3 (6.1.1881) i denunciat pel fiscal, va ser sancionada amb una suspensió de setanta setmanes.

Per tal d'eludir aquest silenci imposat, Lluanas va fer servir un dels recursos legals que utilitzava la premsa compromesa de l'època per a arribar als seus lectors malgrat les prohibicions: treure el periòdic amb un títol nou. Així, el 12 de febrer de 1881 hom obtenia el permís per a publicar *La Tramontana*⁸ i el mateix dia es repartien vint-i-cinc mil exemplars d'un prospecte anunciador que, escrit en vers, en català i en vermell per totes dues cares, era tota una declaració de principis catalanistes i progressistes. Al seu pregó deixen clar, des d'un principi, que es dirigeixen als catalans, critiquen el centralisme i defensen l'ús de la llengua catalana; hi reivindiquen la cultura popular, de la qual fan, com diu Josep Fontana, «una viva i curiosa descripció»;⁹ s'hi mostren disposats a denunciar tota mena de corrupcions, siguin polítiques o clericals; i acaben deixant-hi constància del seu esperit lluitador i progressista. Sembla clar, doncs, que Lluanas es proposa des de *La Tramontana* la defensa i la propagació d'un catalanisme popular i progressista que té les seves arrels en el federalisme i que, al mateix temps, tracta de fer-lo compatible amb les seves idees internacionalistes —anarquistes. En aquest sentit, quan surt el número inicial de *La Tramontana*, hi podem llegir un primer article —titulat «Ja hi som»—, signat per la redacció, on queda clar el seu caràcter català i anticentralista, però no pas separatista.

El dia 16 de febrer de 1881 sortí, doncs, el primer número de *La Tramontana*, que portava el subtítol de *Periòdic vermell* i els lemes «Política popular. Arts i lletres. Salut pública». La direcció de l'administració i de la redacció era la mateixa que la de la tipografia La Academia d'Evarist Ullastres,¹⁰ que era el propietari i l'impressor

7. A les seves pàgines es defensa el Primer Congrés Catalanista i es critica el catalanisme conservador de *La Renaixensa*.

8. Joan GIVANEL, *Publicacions...* Dades tretes del registre del Govern Civil.

9. Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, vol. v de la *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, 1988.

10. A partir del número 385 (26.10.1888), l'adreça de l'administració és al carrer de Ponent, 1, 3r.

de la nova publicació.¹¹ La primera plana era presidida per un dibuix al·legòric del cap d'un gegant amb barretina que bufa i escombra tots els mals de la societat: esglésies, militars, burgesos, diners, castells, capellans...¹² Tenia un format de 28,5 × 38 cm, 4 pàgines i tres colors (blanc, negre i vermell). El seu preu era l'habitual d'aquest tipus de publicacions: dos quartos.¹³ S'hi admetien subscripcions trimestrals a 8 rals per a Espanya i 16 per als països integrats a la unió postal internacional. La seva freqüència era setmanal i sortia el dissabte.¹⁴ Col·laboraren en aquest primer número firmes importants de les lletres catalanes com ara Conrad Roure, Frederic Soler —*Pitarra*—, Rossend Arús, Josep M. Lasarte i Eudald Canibell.

La direcció de *La Tramontana* sempre va estar a les mans de Josep Lluнас, que, a causa de la mort d'Ullastres, a partir de gener de 1887 passà a ser també el seu propietari. Ultra ser-ne el director, també s'encarregava de l'administració, de la correspondència i d'escriure els articles editorials, que normalment tractaven de temes d'actualitat política, d'aspectes doctrinals o de crítica anticlerical.¹⁵ Per a tirar endavant la seva publicació comptava amb la col·laboració d'un petit grup d'homes que constituïen la redacció i que, en el moment de passar la propietat a les seves mans, era formada només pel mateix director, per Cels Gomis i per Eudald Canibell.¹⁶ Més tard, pel febrer de 1890, la redacció fou ampliada i quedà formada per Anselmo Lorenzo, Josep M. Codolosa, Emili Guanyabens i Eudald Canivell;

11. Després del tancament de la tipografia La Academia, *La Tramontana* va canviar sovint d'impremta. A partir del número 564 (20.5.1892): Pujol Soler, Impresor, carrer dels Tallers, 45; a partir del número 575 (15.8.1892): Estampes de L'Avenç, carrer de la Portaferrixa, 21; a partir del número 587 (28.10.1892), Estampa de J. Solé, ronda de la Universitat, 9; i, finalment, des del número 599 (20.1.1893): Impremta de L'Avenç, ronda de la Universitat, 4.

12. Quan apareix el número 643 (11.1.1895), després d'una llarga suspensió, canvia l'actitud del gegant català de la capçalera, que, en lloc de bufar, contempla somrient l'aparició d'un món nou: l'esdevenidor representat per un gran sol naixent.

13. A partir de 1887 el preu és de 5 cèntims: «"La Tramontana" va a realitzar una baixa considerable en els seus preus de venda i subscripció. Periòdic del poble, i destinat, més que cap altre, a [...] gent de pocs diners, i acabant-se la moneda vella de quartos per a donar pas definitiu a la del sistema decimal, venim obligats a posar el preu [...] a 5 cèntims el número solt, malgrat la considerable rebaixa que això provoqui en els nostres ingressos», *La Tramontana*, núm. 287 (17.12.1886).

14. A partir del número 191 (13.2.1885) surt el divendres.

15. Aquests articles sovint anaven firmats per pseudònims com ara Pere Pau de l'Antonia, I' Ampurdanès, Elèctric, Pau de la Laya, W i Pau Veritats, que amb tota seguretat corresponen al mateix Lluнас.

16. Al número 290 (6.1.1887) es deia que Emili Guanyabens formava part de la redacció, però al número següent (14.1.1887) rectificquen dient que només n'és col·laborador.

Llunas hi continuà com a director i administrador.¹⁷ De tota manera, estem d'acord amb Joan Givanel a considerar *La Tramontana* com una realització personal del seu director i propietari quan diu que «molts articles passaren del pensament d'en Llunas a la composició, sense haver estat redactats ni escrits a mà»¹⁸

Si obrim el ventall i del cos de redacció passem al cercle de col·laboradors, el grup s'amplia considerablement. Trobem una colla d'escriptors i de periodistes molt joves que sovintejaven les columnes de *La Tramontana*, però que també treballaven per a unes altres publicacions, enviant-hi les seves composicions, generalment en vers. Aquest tipus d'escriptor és el que Joaquim Molas qualifica de «poeta popular».¹⁹ D'escàs èxit literari i amb unes posicions clarament crítiques envers la societat que els envoltava, trobaren a la premsa satírica i humorística una bona sortida per als seus treballs. En general es tractava de poetes joves, d'obrers o de menestrals que compaginaven l'escriptura amb una feina remunerada.²⁰ Reduint la llista només a aquells que apareixien amb assiduitat a les pàgines de *La Tramontana*, en podem destacar Josep Verdú, Joaquim Roig, Frederic Olivé, Francesc Llenas, J. Guinart, Artur Guasch, Manuel Figuerola, Ramon Coll i Gorina i Simó Alsina, per als tres primers anys de publicació; més tard s'hi incorporaren Joan Llopart, Josep Barbeny —*Pepet del Carril*—, A. Tolrà, Antoni Rossell, Anton Pla i Ferrando, Manuel Gardó, Víctor Ferrer, Joaquim Ayné i el músic Joan Duran; i, en els últims anys, Domènec Bartrina, Jaume Mir —*M. Bonapasta*— i Joan Usón. Cal destacar-ne tres homes que van ser especialment fidels a *La Tramontana*: Rossend Arús i Arderiu, col·laborador principal de Llunas durant el primer any de la publicació; el sallentí Joan Vilaseca i Masferrer, que signava Juanito Català, present a les columnes del periòdic des de 1882 fins a 1891; i el comediògraf, periodista i actor Lluís Millà i Gàcio, que hi publicà composicions en vers durant un espai de més de deu anys, de 1882 a 1893.

La part gràfica de *La Tramontana* era especialment atesa. Per a aquesta tasca comptaven amb l'experiència professional dels tipògrafs anarquistes de La Academia i de dibuixants reconeguts, com ara P. Eriz, P. Ross, E. Canibell, J. Llopart, M. Moliné i Pahissa, que eren

17. *La Tramontana*, núm. 455 (28.2.1890).

18. Joan GIVANEL, *Bibliografia catalana. Premsa*, Barcelona, 1931.

19. Joaquim MOLAS, *Poesia catalana de la Restauració*, Barcelona, 1966.

20. Josep Barbany era empleat de ferrocarrils; Josep Asmarats treballava als magatzems El Siglo; Simó Alsina era obrer tèxtil i, posteriorment, tipògraf; Joaquim Ayné, funcionari municipal...

uns autèntics mestres de la caricatura i del dibuix humorístic. A la primera plana, normalment, s'inclouïa un gravat satíric en el qual es reflectia l'actualitat política i social. Es procurava que les imatges fossin directes i fàcils de reconèixer per al públic; per a això, res més útil que la caricatura: les patilles de Rius i Tauler, el bigoti de Cánovas o el tupè de Sagasta, per exemple, eren fàcilment identificables a primera vista. Seguint Lily Litvak,²¹ per a qui *La Tramontana* és el millor exponent de la propaganda anarquista mitjançant la imatge, podem dir que la funció essencial d'aquests dibuixos era la transmissió d'idees servint-se d'imatges impactants. Per tant, s'hi procurava que el missatge ideològic arribés al receptor amb el mínim esforç. Moltes vegades els dibuixos assolien una dimensió al·legòrica i simbòlica i representaven idees abstractes, com ara la revolució social, la llibertat o l'anarquia, mitjançant figures humanes i fent-hi ús d'una iconografia estatuària femenina. Els diferents enemics del poble també eren caricaturats simbòlicament: escarabats, espases i piles de diners hi representaven capellans, militars i burgesos; en canvi, els obrers sempre hi apareixien amb una certa dignitat tràgica, normalment envoltats de misèria i fàbriques de xemeneies fumejants.

La composició de *La Tramontana* es va mantenir quasi invariable durant tota la seva llarga vida. A la primera plana anava el gravat amb els dibuixos ja comentats; a la segona, generalment, s'inclouïa un article llarg d'actualitat política o de crítica anticlerical o doctrinal sense firma o amb algun pseudònim de Lluanas —*Gimnàstich, Elèctrich...*—, encara que moltes vegades era substituït per una narració literària. Hi havia, després, una part dedicada a les col·laboracions en vers, de caràcter satíric i amb un marcat contingut de crítica social. El 50 % restant del periòdic era ocupat per les seccions fixes: «Ventades», «Cartes de fora», «Mal temps», «Epigrames», «Cabòries» i «Correspondència», totes amb el seu petit gravat al·legòric. La crítica teatral hi va tenir una secció fixa en unes quantes ocasions amb títols canviants: «Teatres», firmada per Consueta; «Espectacles», per T. Q. L., Leopolda G. i Filarmònic... Als primers números va sortir una secció de «Belles arts» en la qual Eudald Canibell, que firmava K, comentava principalment notícies relacionades amb exposicions de pintura.

21. Lily LITVAK, *Anarchist Drawing in Catalan Newspapers. 1880-1912*, a: *Actes del Tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Toronto 1982, i Montserrat, 1983.

¡Avant sempre! y ¡sempre avant!
cridarà LA TRAMONTANA;
y son crit al vent llessant,
may son pas deturarán
fiscals ni gent de sotana.

VENTA
36 exemplars 4 pesseta

Un número solt
5 cèntims

ADMINISTRACIÓ
Carrer de Ponent, 11. 1.º
Bassa i alta a la esq. dreta

Surt a llum puntualment
tots los divendres.

PERIÒDIC POLÍTIIC VERMELL.

SUSCRIPCIÓ
Espanya
Un trimestre 1 pesseta

EXTRAJER
Un trimestre 2 pessetas

LAS SUSCRIPCIONS
se pagan per adelantat

Los pagos puden ferse
en sellos de 15 cèntims
ó en timbres
especials pera periòdics

PREU D'AQUEST NÚMERO
• UN RAL •

NÚMERO EXTRAORDINARI DEDICAT

PREU D'AQUEST NÚMERO
• UN RAL •

A la Revolució de 1789

La secció «Ventades» era la que ocupava un espai més extens del periòdic. Es tractava d'una mena de miscel·lània d'actualitats en la qual hom combinava la crítica política, la denúncia de les corrupteles polítiques i les notícies de les activitats que organitzaven les societats obreres, els cercles lliurepensadors i els centres federals. Vagues, vetllades literàries i musicals, inauguracions d'escoles laiques, banquets de promiscuació, enterraments civils i commemoracions republicanes compartien aquesta secció, que també servia per a fer crítica social i moral.

La secció «Mal temps» era una de les més característiques de *La Tramontana* i la que li va portar més disgustos amb la justícia. Definida per ells mateixos com «lo quita-manchas de sotanas», estava dedicada a la publicació de notícies anticlericals que rebien dels lectors i dels corresponsals o que treien d'unes altres publicacions anticlericals com ara *El Motín* i *El Cencerro*, de Madrid; *La République Anti-Cléricale*, de París; *La Montaña*, de Manresa; o *Lo Llobregat*, de Sallent.

A la secció «Epigrames» anaven els poemes satírics curts que arribaven a la secció «Correspondència». Hi van col·laborar uns epigramistes excel·lents, com Rossend Arús, Josep M. Codolosa o Lluís Millà. També ho feien amb assiduitat Josep Asmarats —*J. Staramsa*—, Josep Puig i Cassanyes —*Sir Byron*—, Josep Barbeny —*Pepet del Carril*— i un tal Ruch Nafrat.²² De vegades, en lloc d'epigrames hi sortien unes altres composicions en vers, també de caràcter humorístic, com ara epitafis, rifats, acudits, cançons, sonets o cantarelles.

No hi faltava tampoc mai la secció d'entreteniments titulada «Càbòries»: xarades, salts de cavall, jeroglífics, quadrats de paraules, enigmes i tota mena de trencaclosques hi eren remesos pels mateixos lectors del periòdic. Alguns d'aquests, com Eudald Sala, Manuel Gardó, Josep Asmarats, Ruch Nafrat o Lluís Millà, hi eren uns autèntics especialistes i també els podem trobar en unes altres publicacions.

De tant en tant, *La Tramontana* feia campanya per a recaptar diners per motius diferents. Resulten d'un interès especial les llistes dels col·laboradors d'aquestes subscripcions, que es publicaven a la primera plana, ja que ens serveixen per a conèixer quins eren els temes que mereixien l'atenció i la solidaritat del periòdic; quins eren els

22. Josep RODERGA, *Els pseudònims usats a Catalunya*, Barcelona, 1951, afirma que aquest pseudònim pertanyia al mateix Llunas. No creiem pas que això sigui així, perquè Ruch Nafrat apareix a la secció «Correspondència» amb molta assiduitat.

homes i les dones que llegien el setmanari i estaven en la seva òrbita; quines societats obreres, lògies, centres republicans o cercles lliurepensadors existien; etc. De vegades aquestes subscripcions eren compartides amb unes altres publicacions, especialment amb *El Productor*.

Ja hem dit que els motius d'aquestes campanyes eren diversos: a favor de l'antic revolucionari i federal Joaquim Arrufat, pel monument a Clavé, pels familiars dels republicans revoltats a Santa Coloma de Farners, per les treballadores de Carme empresonades, per organitzar els actes de commemoració del I Centenari de la Revolució Francesa, a favor del Centre Local de les Societats Obreres de Manresa, per pagar les fiances que el fiscal demanava pel mateix Lluçàs o fins i tot, malgrat la campanya antidinamitera que el periòdic duia a terme feia temps, per la vídua de Pallàs i pels presos de Montjuïc a causa de l'atemptat contra Martínez Campos.

Si repassem els temes mencionats com a dignes d'aquesta solidaritat, hi tornarem a trobar tots els components del lliurepensament radical: un vell federal, una glòria de la cultura popular catalana, uns militars sollevats per la República, unes treballadores empresonades, una commemoració revolucionària, uns obrers en vaga i un anarquista executat. I les llistes de subscriptors encara són més reveladores. Per exemple, a la subscripció que es va fer a benefici dels familiars del tinent Bellés i del comandant Fernández hi podem llegir els pseudònims següents: *Un Anticlerical, Un Revolucionari, Un Ex-sublevat, Un que espera l'Hora, Un Enemic del Clero, Un Lliurepensador, Un Terrorista dels Rojos, Un que té els Fills sense batejar, Un Republicà, Un Descamisat, Un Anarquista...* No hi falta ningú!

L'absència d'estadístiques oficials no ens permet tenir dades del tiratge de *La Tramontana*, encara que sembla que va ser força important, sobretot si tenim en compte que l'ús del català significava una limitació important per al seu mercat. La seva llarga vida i la seva capacitat d'autofinançament, sense més recursos que els propis que generava la venda del periòdic, així ho demostren. Les úniques dades quantificades que n'hem trobat fan referència al número extraordinari dedicat al I Centenari de la Revolució Francesa, del qual la redacció pensava tirar de 7.000 a 8.000 exemplars,²³ que, segons que informen el 19 de juliol de 1989, s'exhauriren en la seva totalitat. Com

23. *La Tramontana*, núm. 419 (21.6.1889)

que el tiratge dels números extraordinaris solia ser doble del dels ordinaris,²⁴ podríem arribar a l'aventurada conclusió que el tiratge normal de *La Tramontana* podria estar al voltant dels 4.000 exemplars, xifra que, certament, coincidiria amb el mínim que, segons la *Revista Social*, era necessari per a poder subsistir sense problemes econòmics.²⁵

Durant els primers anys, la continuïtat del periòdic era assegurada per la titularitat d'un empresari solvent com Evarist Ullastres. Ara, quan la propietat va passar a Josep Llunas, hi van arribar els problemes provocats per la falta de recursos econòmics per a afrontar les múltiples denúncies, multes i suspensions que va patir fins al final dels seus dies. L'absència de capital, les persecucions i el fet que es tractés de la realització quasi personal d'un home feien que la vida del periòdic estigués contínuament en perill i que fins i tot una malaltia del seu director i propietari la fes trontollar:

Les malalties del director i propietari d'aquest periòdic, obrer sens més recursos que s'activitat i intel·ligència, fan necessari que tots els recursos propis del periòdic siguin recollits, puig del contrari «La Tramontana», tenint vida pròpia, es veuria amenaçada de mort.

Aquests recursos propis a què es fa referència es recaptaven per conductes diversos:

1. La venda directa a Barcelona mitjançant els punts habituals o els venedors ambulants.

2. La venda a l'engròs per empreses distribuïdores.²⁶

3. Les subscripcions trimestrals. Aquesta era la via recaptatòria més segura per la fidelitat dels subscriptors, que en situacions de suspensions perdien els diners.

4. La venda fora de Barcelona mitjançant corresponsals, els quals rebien els paquets de periòdics pel servei de correus. Aquesta era, sens dubte, una font important d'ingressos, encara que comptava amb problemes innumerables, com ara el servei deficient de correus i la censura dels cacics i dels rectors locals. Unes altres vegades els mateixos corresponsals actuaven fraudulentament i s'embutxacaven els diners de la venda. Per a aquests, *La Tramontana* va començar a

24. *La Tramontana*, núm. 583 (30.9.1892). Avisant del número extra dedicat al «IV Centenari del Descobriment d'Amèrica», diuen: «Per donar idea del que serà aquest número, basta dir que per a cubrir despeses tenim de fer més de doble venda dels números ordinaris.»

25. *Revista Social*, núm. 1 (11.6.1881).

26. *La Tramontana*, núm. 543 (25.12.1891).

publicar la secció «A la gàbia!», en la qual periòdicament hom tancava «les rates de “La Tramontana”» fent-hi constar el nom i els cognoms dels deutors més reincidents.

5. Les col·leccions de llibres de la «Biblioteca Humorística de Calamitats» i la «Biblioteca de la Tramontana», on es publicaven obres de Llunas i d'alguns dels seus col·laboradors i amics, les quals anaven des del més pur estil humorístic i satíric del periòdic fins a l'obra doctrinal.²⁷

6. La publicació dels almanacs anuals. Aquest era un costum molt corrent de totes les publicacions de l'època i una bona font d'ingressos.

7. La sortida de números extraordinaris era, sens dubte, una altra font de recaptació d'ingressos complementaris. Segons les informacions de la mateixa publicació, aquests números tenien una gran acceptació i les edicions especials que se'n feien sempre s'exhaurien. Els motius que podien ser mereixedors d'un número extra foren diversos i, igual que els almanacs, són molt il·lustratius de l'univers mitològic dels homes de *La Tramontana*: la mort de Garibaldi, el cinquantè aniversari de la crema de convents de 1835, el centenari de la Revolució Francesa, la Revolució de Setembre, el vint-i-unè aniversari de la Comuna de París, el quart centenari del descobriment d'Amèrica —«Anàlisi imparcial de les glòries del descobriment i de les ignomínies de la conquesta»—, el rebuig de l'Exposició Universal de 1888, les celebracions del Primer de Maig des de 1890 fins a 1893 i la de 1896²⁸ i, fins i tot, els dies dels Innocents i de Carnaval, encara que amb un caràcter molt més lúdic i humorístic.

Un altre fet que ens demostra l'acceptació que va aconseguir *La Tramontana* entre el públic català és l'extensió de la seva àrea d'influència per bona part de Catalunya. Basant-nos en les seccions «Correspondència administrativa» i «Cartes de fora», com també en les notícies que publicaven rebudes directament dels corresponsals

27. «Biblioteca Humorística de Calamitats»: *Lo cólera, los capellans y 'l Govern. Estudi popular de tres microbis*, pel doctor Mániga Ampla, Barcelona, 1884; i *De Sallent a Igualada y vice-versa. Viatge misteriós d'un pastor y una donzella*, per Juanito Català. «Biblioteca de la Tramontana»: les obres de Llunas: *Estudios filosóficos-sociales; Objeto, fin, medios, organización y cuotas de la FTRE; La Revolución. Poema en tres cantos; Los partidos socialistas españoles*. També de J. Aladern: *Sagramental*; de Cristóbal Litrán: *La mujer y el cristianismo; Las ruinas de Palmira*; i d'Anselmo Lorenzo: *Justo Vives*, amb un pròleg de Josep Llunas titulat «Literatura obrerista» i seguit de la inserció de l'assaig del mateix Llunas «La ley y la clase obrera».

28. L'any 1894 no hi va haver número extra del Primer de Maig per la suspensió que patia *La Tramontana* des del 10 de novembre de 1893, i l'any 1895 perquè Llunas estava a la presó des de l'11 de març de 1895.

i dels lectors, podem fer un mapa de més de dues-centes localitats a les quals arribava el periòdic: Barcelona i la seva rodalia, el Vallès, la zona de Reus, el Maresme, l'Empordà i les conques del Llobregat, del Cardener i del Ter eren els llocs de major venda, coincidint lògicament amb les àrees més industrialitzades i amb una presència anarquista i federal més gran. Ultra el territori del Principal, també es llegia *La Tramontana* en unes altres localitats dels Països Catalans: Alcoi, Alacant, Benicarló, València, Dénia, Castelló, Maó, Palma de Mallorca, Andorra o Perpinyà. El fet que un periòdic de les característiques de *La Tramontana* arribés a totes aquestes localitats posa de manifest, un cop més, l'existència d'una cultura popular catalana que ideològicament es movia entre l'anarquisme i el federalisme i que superava àmpliament el marc estrictament barceloní.

Al llarg de la seva vida, *La Tramontana* conreà amb fermesa la polèmica amb uns altres periòdics: amb els carlins de *Lo Crit de la Pàtria*, *La Vespa* i *La Campana de la Catedral*, per raons òbvies; amb els republicans possibilistes de *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, ultra les diferències polítiques, perquè havien de competir per una mateixa franja de lectors; amb els socialistes de *La Guerra Social* i *El Socialista*; i amb els anarquistes més pròxims i tot, com els que treien *El Productor*, per l'heterodòxia de Josep Lluнас. Molt més agres i violentes van ser les polèmiques amb *El Obrero*, òrgan del sindicat reformista Les Tres Classes de Vapor, que dirigia Josep Pàmias.

La vida de *La Tramontana* va ésser plena de denúncies, multes i fins suspensions. Aquesta situació era comuna en tota la premsa d'oposició, encara que en el seu cas la persecució era més ferotge pel seu anticlericalisme radical. De fet, va ser el primer periòdic denunciat a Catalunya després de la pujada al poder per primera vegada dels liberals. L'acusació del fiscal era per atacs als dogmes de la religió catòlica a causa d'un article publicat a la secció «científico-religiosa» del número 42 (11.11.1881) en el qual es qüestionava la virginitat de Maria. *La Tramontana* va ser condemnada a vint setmanes de suspensió. En el seu lloc va aparèixer *La Sardana, Periòdic defensor dels que sempre perden*, del qual van sortir dinou números, fins que el 6 de maig de 1882 va reaparèixer novament el títol original.²⁹ Després d'aquesta

29. *La Sardana. Periòdic defensor dels que sempre perden* va sortir des del 16 de desembre de 1881 (núm. 1) fins al 4 de maig de 1882 (núm. 19). A la seva capçalera hi havia un dibuix al·legòric d'una rotllana de polítics que dansaven al voltant del vedell d'or. Al primer número publiquen un article firmat per L'Ampurdanès en el qual, perquè no quedi cap dubte que són els substituïts del periòdic sancionat, es pot llegir: «[...] / Quan es balla la sardana / no bufa la tramontana / [...]» A l'última pàgina anuncien l'almanac de *La Tramontana* per a 1882.

primera topada amb l'autoritat, *La Tramontana* va filar més prim per evitar noves denúncies. Deixà de publicar temporalment caricatures, que eren retirades o censurades contínuament, i, encara més, arribà fins a l'autocensura per defugir la llei d'impremta. Els fusionistes no van derogar l'antiga llei dels conservadors fins per l'agost de 1883 substituïnt-la per una altra que, a judici del mateix periòdic, «no es pot negar que està fundada en un criteri més lliberal».³⁰ Malgrat això, aquesta nova llei va reprimir implacablement tota la premsa d'oposició. Les notícies i les llistes de periòdics denunciats i de directors empresonats foren constants. A partir de 1887, quan la propietat del periòdic va passar a les mans de Lluanas, *La Tramontana* va apujar el seu to crític i, com a conseqüència, va començar a rebre tota mena de denúncies. Les acusacions per escarni als dogmes catòlics foren les més freqüents, però també en sovintejaren unes altres per «ofenses a la moral», «als bons costums» i «a la decència pública», «per falta de respecte a l'autoritat», «per injúries als tribunals» o «per excitació directa a la rebel·lió contra la forma de govern». El títol «Nostres denúncies» quasi es converteix en una secció fixa, en la qual donen compte detalladament de les persecucions que pateixen: l'any 1887 van rebre vuit denúncies; pel febrer de 1888 el director tenia peticions de presó de 18 anys; quan hom va decretar l'amnistia per a la premsa el gener de 1889, tenia pendants demandes de 22 anys, 4 mesos i 4 dies i multes de més de quatre mil pessetes... Lluanas es passava els dies a l'Audiència, però, gràcies a la seva experiència en aquestes trifulgues legals, va aconseguir gairebé sempre evitar la presó.³¹ Per a la seva defensa, comptava tothora amb la brillant oratòria del líder dels federals catalans, Josep M. Vallès i Ribot; quan presentava recursos al Tribunal Suprem a Madrid, amb l'ex-president de la República, Nicolás Salmerón, o amb José C. Sorní, ex-ministre de la República i membre del Partit Federal; i, per a pagar les fiances, amb la solidaritat econòmica de les societats obreres i dels companys lliurepensadors. Les primeres diades de l'U de Maig també van significar unes fortes sotragades tant per a *La Tramontana*, que va suspendre la seva sortida després de 1890, com per al seu director, que l'any següent va passar un mes a la presó. Quan patiren una persecució més ferotge,

30. *La Tramontana*, núm. 112 (10.8.1883).

31. Lluanas va arribar a convertir-se en un expert en qüestions legals. Fruit d'aquesta experiència va ésser la seva obra *La ley y la clase obrera*, Barcelona, 1893, «guía práctica para el ejercicio de los derechos individuales consignados en la leyes de Reunión, Asociación, Imprenta y Registro Civil», *La Tramontana*, núm. 623 (7.7.1893).

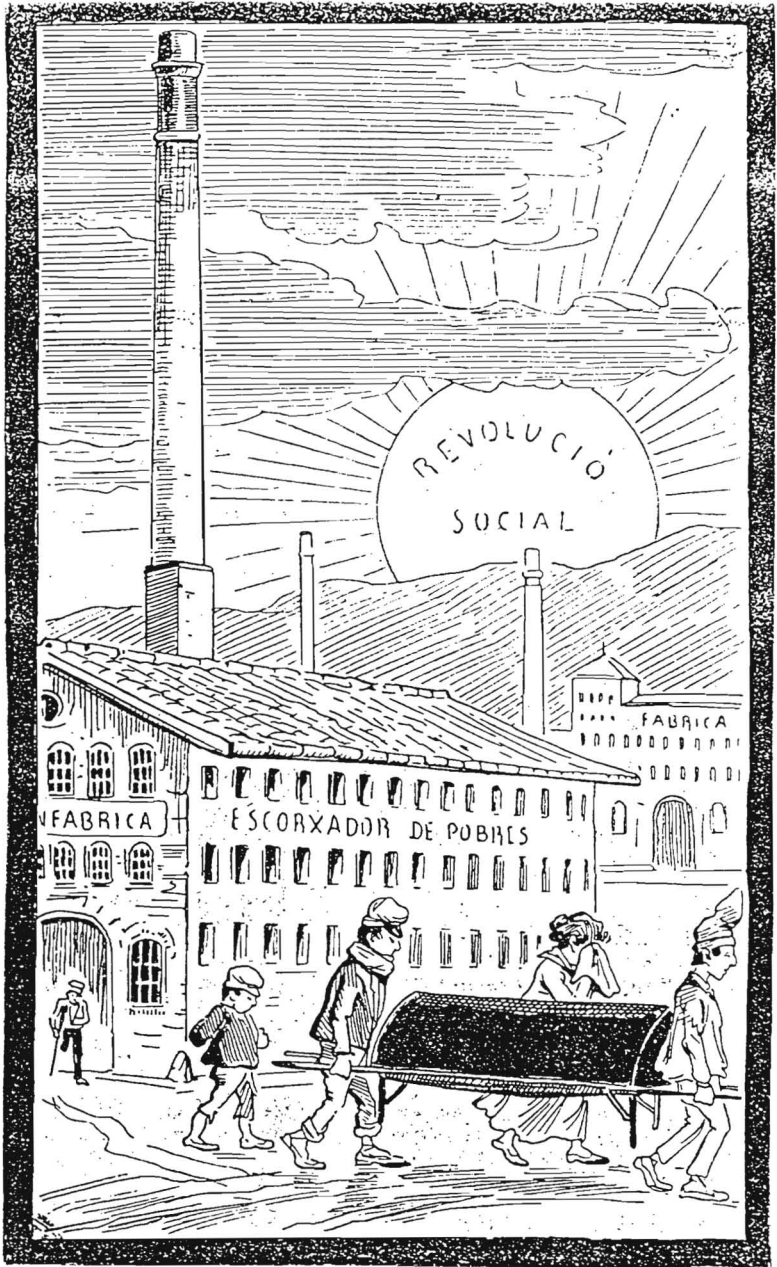
però, fou a partir de l'any 1892 arran de la creació de l'Asociación de Padres de Familia de Cataluña: l'almanac per a 1892 rebé sis denúncies, al número 570 (1.7.1892) s'exclamaven d'haver tingut tretze denúncies de cop, i dues setmanes més tard ja arribaven a les dinou. El periòdic fou perseguit tant pel fiscal com per acusacions privades, i així ho denunciaren publicant, en un to amenaçador, els noms dels seus flagel·ladors: l'advocat Josep de Palau i de Huguet i el procurador Arcís Bordas, encara que veien darrera seu la plana major de la burgesia barcelonina: els «Marquès de Comillas, Sr. Planas, Sr. Güell, banquer Sotolongo [...] resulta són els capparees o els subvencionadors de l'agrupació perseguidora de "La Tramontana"». ³² Però les denúncies van continuar i Llunas no va tenir cap més remei que tornar a moderar la seva crítica anticlerical, que sembla que era el que més molestava.

L'atemptat del Liceu del 7 de novembre de 1893 i la repressió indiscriminada que es desencadenà contra els dirigents del moviment obrer deixaren ferida de mort *La Tramontana*. Llunas va ser detingut i va estar incomunicat durant vuitanta-set hores malgrat la seva enèrgica campanya antidinamitera, i *La Tramontana* va deixar de sortir a causa de la suspensió de les garanties constitucionals. La seva reaparició no va ser possible fins més d'un any després, puix que a la dura repressió existent contra tot allò que pogués ser qualificat d'anarquista s'hi sumà un nou empresonament de Llunas per una carta de Sant Celoni publicada al seu periòdic uns quants mesos abans de la suspensió.

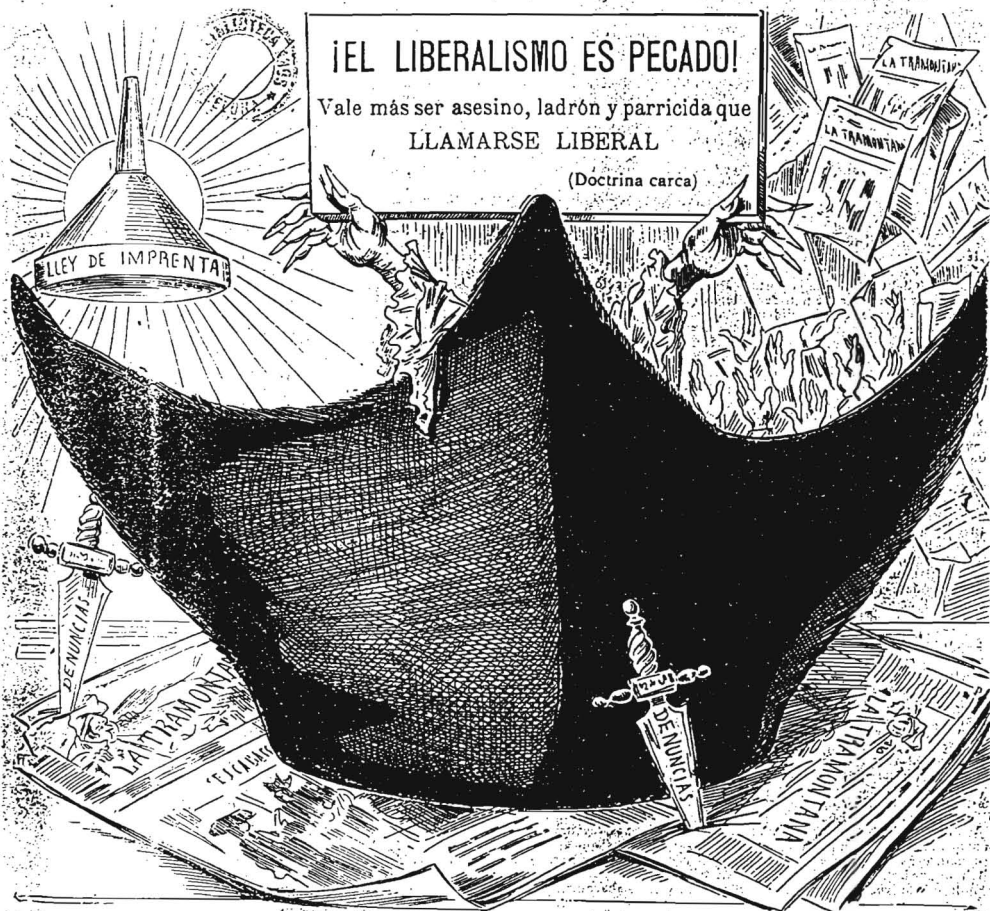
La Tramontana reaparegué, amb el número 643, l'11 de gener de 1895, ³³ però el seu manteniment fou precari. Tret dels versos de Domènec Bartrina i Serapi Guitarra, els col·laboradors fixos en desaparegueren. A més a més, Llunas va ser tornat a tancar des de l'1 de març fins a primers d'agost. Malgrat això, hi va publicar una nova col·lecció d'articles doctrinals titulada «Del País de la Convicció. Cartes d'un convençut als fidels de l'ideal», amb el pseudònim Pau Veritats, on mantenia els seus principis de sempre: rebuig de la violència, necessitat de l'associació i de la unió dels treballadors, defensa de l'antipoliticisme i del col·lectivisme. Al mateix temps, utilitzava el seu periòdic per a propagar les idees del lliurepensament i fer publicitat de la nova Associació General de Lliurepensadors de Catalunya.

32. *La Tramontana*, núm. 586 (21.10.1892).

33. Tal com diuen al número de la reaparició, la setmana anterior havien tret un prospecte anunciador que no hem pogut trobar.

LAS OBRAS DE MISERICORDIA

Tal com las practican los religiosos d' avuy

L'any 1896 esclatava una altra bomba, aquesta vegada al carrer dels Canvis Nous, durant el pas de la processó del Corpus, amb el resultat de sis morts i quaranta-quatre ferits. Amb aquests també moria *La Tramontana* de Josep Llunas. A la primera plana, una esquela que rebutjava el «monstruós atemptat» hi substituï la caricatura habitual. A la segona, un article titulat «Anarquistes honorats... a defensar-se!!» signat pel director amb el seu nom i els seus cognoms, n'anunciava la retirada com a activista:

Si la campanya obrera antiterrorista no pogués portar-se a bon terme, nosaltres, que abans de tot hem estat, som i volem continuar sempre sent honorats, entenent que la divisió entre anarquisme i terrorisme és una qüestió d'honradesa i no d'idees, per no ser confosos amb qui no creiem honorats, ens retirarem de la vida pública buscant un racó on professar a soles el nostre amor a les mateixes idees i a lamentar les aberracions humanes que, com la terrorista, ens impedeix tenir la més petita contemporització amb ella, perquè ens creuríem deshonorats i criminals si tal féssim.³⁴

Josep Llunas va ser detingut a les dues de la matinada del dijous 11 de juny de 1896; és a dir, abans que aquest últim número de *La Tramontana* sortís al carrer. Molts més anarquistes aliens al terrorisme, com Anselmo Lorenzo, Tarrida de Màrmol, Teresa Claramunt, López Montenegro, Joan Montseny o l'intel·lectual Pere Coromines, van ser portats al castell de Montjuïc. Josep Llunas en sortí sense càrrecs i no fou encausat en l'inafaust procés de Montjuïc, però *La Tramontana* emmudí per sempre, deixant enrere una vida llarga i pletòrica en la qual sabé connectar, com cap més periòdic revolucionari de la seva època, amb les classes populars catalanes; i, a més, ho va fer defensant i emprant la seva pròpia llengua: el català.

34. *La Tramontana*, núm. 717 (12.6.1896).